

Ivan G. Iliev, Margarita Georgieva

(Bulgaria, Paisii Hilendarski University of Plovdiv – PU Branch at Kardzhali)

Phonetic Features of the Eastern-Rhodope Vishnevo Dialect

Abstract: The article deals with the phonetic features of a Bulgarian dialect spoken in the Eastern Rhodopes, the Vishnevo dialect. It is an a-dialect (ж, ѱ, ѳ, ѵ → а) and contains many archaic features and innovations.

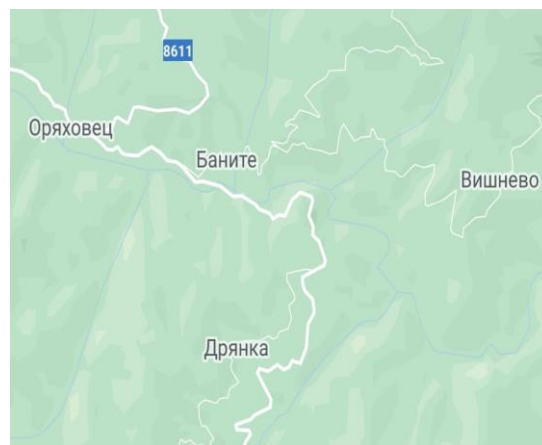
Иван Г. Илиев, Маргарита Георгиева

(България, Пловдивски университет – Филиал Кърджали)

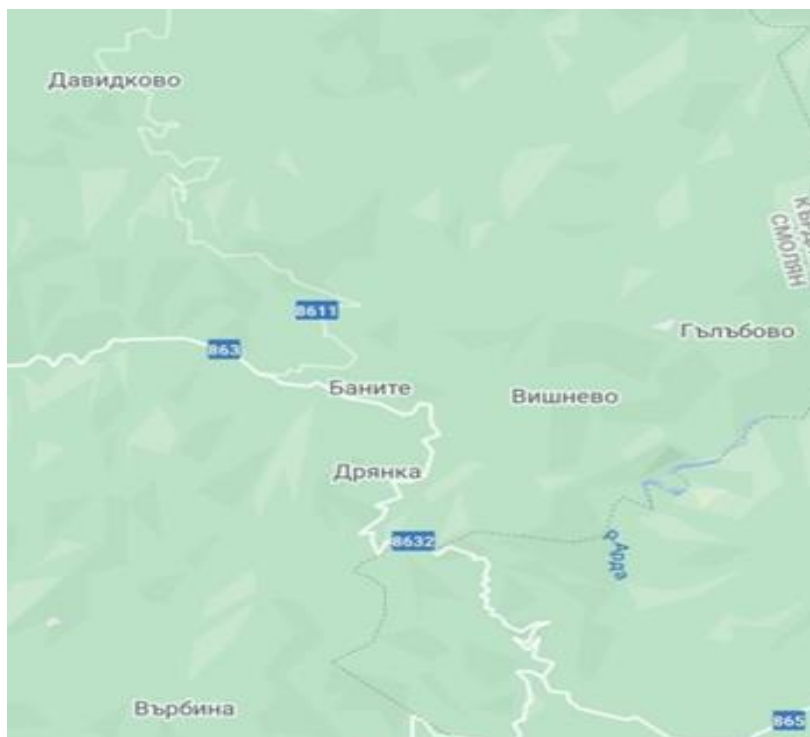
Фонетични особености на говора в източнородопското село Вишнево

1. За Вишнево и за малкоардинските говори

Село Вишнево се намира в община Баните на Смолянска област. Говорът му е напълно непроучен досега.

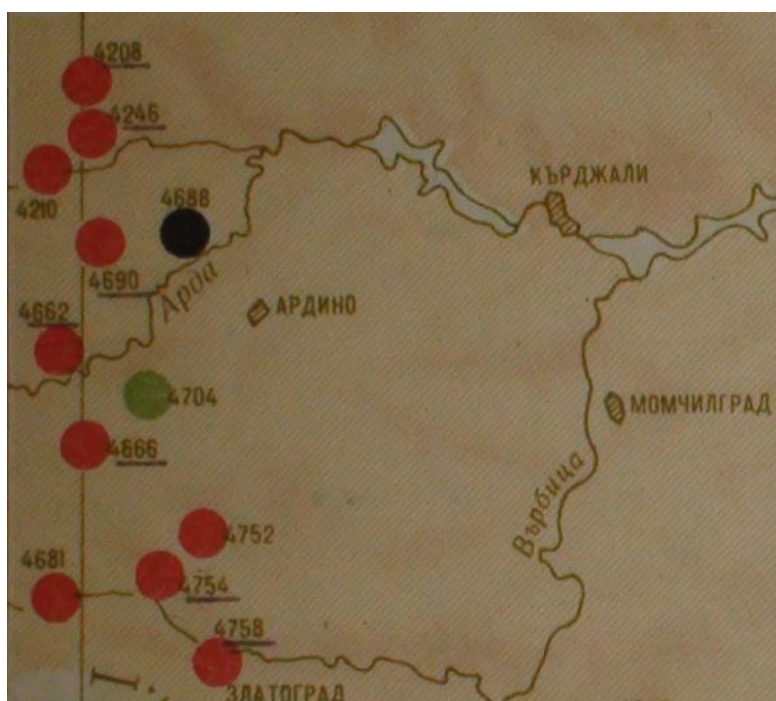

За него липсва информация в Българския диалектен атлас (БДА 1964). В споменатия източник са показани сведения за околните му села Ахрянско или Ахряне (№ 4688) – в черно (о-говор според застъпника на стб. ж), Баните или Лъджа (№ 4690), Върбина (№ 4662), Давидково (№ 4210), Вълчан дол (№ 4246) и Загражден (№ 4208) – всичките в червено (ъ/ѳ-говори според застъпника на стб. ж). У Стойко Стойков (Стойков/Stoykov 2008: 237, 144) е налице допълнителна информация за селата Загражден, Вълчан дол и Лъджа (Баните), от която научаваме, че в Загражден и Вълчан дол стб. ж, з, ѱ, ѳ дават ѳ (широко отворено ѳ): м`ѳш, с`ѳн`сън`, м`ѳсо`месо`, л`ѳн

Разположение на Вишнево (Източници: Wikipedia, google maps)

'лен'. А в Лъджа (Баните) на мястото на ударените \mathfrak{h} , \mathfrak{z} се явява \hat{h} : $m' \hat{h}sh$, $s' \hat{h}n$, но стб. \mathfrak{h} , \mathfrak{z} са застъпени от \acute{a} (затворено a): $m' \acute{a}so$ 'месо', $z' \acute{a}t$ 'зет', $l' \acute{a}n$ 'лен'. Стойков не пояснява разликата между звуковете \hat{h} и \acute{a} , каквато от неговите обяснение не личи да има. Тя би трябвало да е в лабиализацията на алофона \hat{h} , който на друго място (БДА 1975: 10) се определя като „лабиализиран \mathfrak{h} -звук, среден между \acute{o} и \mathfrak{z} ” (в отделните токове на БДА обясненията относно стойността на звуковете и маркирането им – често с различни символи, не са последователни).

Карта (и легендата към нея) на проучените говори в региона (по БДА): Ахряне (№ 4688) – в черно (о-говор), Баните или Лъджа (№ 4690), Върбина (№ 4662), Давидково (№ 4210), Вълчан дол (№ 4246) и Загражден (№ 4208) – всичките в червено (ъ/ъ-говори). Единственият показан а-говор – на Жълтуша (№ 4704), е в зелено.

Българомохамеданското село Вишнево е разположено между показаните на горната карта пунктове Баните (Лъджа) (№ 4690) и Ахрянско (Ахряне) (№ 4688). В дадения регион, освен Вишнево, има още няколко непроучени по БДА села: Оряховец (на запад от Баните), Дрянка (на юг от Баните), Гълъбово (на североизток от Вишнево) и др. Всички те, заедно с проучените, могат да се вместят в определението „малкоардински говори” (вж. Илиев/Пиев 2017: 2), на които в бъдеще ще се посвети специално изследване. На изток се намират селища с турско и смесено турско-българомохамеданско двуезично население (на практика Ахрянско е точно такова село).

2. Същинска част

Тук представяме фонетичните особености на вишневския говор, който е а-говор, подобно на говорите в Жълтуша, Падина и още няколко села около тях. Същият притежава и една фонетична особеност, преход $\dot{a} \rightarrow \acute{a}$ (лабиално дифтонгизирано а), отбелязван досега за говора на Аламовци, Златоградско (Гайдаджиева/ Gajdadzhieva 2012).

Рефлексът на ж под ударение във вишневския говор е а или \bar{a} (в ударена позиция гласните обикновено са удължени): *нè съ сме м̀ачили* 'ние се мъчихме', *м̀ачи* 'мъчи се', *м̀ачиме какв̀оту м̀ачиме* 'мъчим се, колкото се мъчим', *не с̀а* 'не са', *к̀ашти* 'къщи', *к̀ашта* 'стая', *ш̀н н дь̀д̀ат* 'ще им дадат', *ск̀ап, з̀а̀би, с̀ашту, р̀ака* 'ръка', *г̀а̀би, п̀ап̀чето* 'пъпчето' и др. В неударена позиция той може да не се изменя (*ра̀ка* 'ръка') или да се стестни в ъ.

Рефлексът на стб. ъ е същият: *в̀атре, д̀а̀ш, с̀ьнд̀ак, к̀асну, дь̀ ис̀а̀хне, в̀азрасни, н̀ай-в̀азр̀сна*.

Рефлексът на ъ отново е а/ \bar{a} , но с предходна мекост на съгласната, с изключение на думата 'пет', където редовно се явява е: *з̀а̀мьт си бь̀г̀ажь, з̀а̀хме дь̀ н̀еа̀ме с̀ѝли, дь̀в̀ а̀ти, гл̀ а̀дь* 'отглежда', *гл̀ а̀дьх, гл̀ а̀дат, сь̀м удг̀л̀ а̀дьла, й̀адри* 'едри', *прий̀а̀ха* 'приеха', *пр̀ала сь̀м* 'прела сьм', *м̀асу, з̀ат, т̀ашьк, т̀ашку, с̀анне* 'седне', *п̀о-м̀а̀чкь* 'по-мека', *т̀о си ум̀а̀кнуван* 'то омеква', *ь̀д̀й̀н р̀ат* 'един ред', но: *п̀ет д̀а̀кьра, п̀ет* 'к̀р̀ави, п̀ет м̀а̀сеца, не ум̀екнува.

Не правят изключение и рефлексите на ъ: *л̀асну, п̀о-л̀асну, л̀ак* 'лек', *д̀аскь* 'дъска', *м̀а̀гла, т̀а̀нички к̀ори, т̀а̀нинку*.

Звук *a/ā* е налице и в думите *Гальбово*, *галабофци* (от стб. голжвь). Вероятно е съществувала и дублетна форма *гължвь.

Същото се отнася и за наследниците на сричкотворните *p, d* и на първичните съчетания *pъ, рь, лъ, ль* (в отделни варианти се срещат и *ā, a/ā*): *читв̀арти клас*, *ч'ътв̀артата*, *к̀арпъ* (но и *ка̀:рна*, тоест *к̀арна* по изписването на Ст. Стойков 'кърпа'), *п̀арс* 'пръст на ръка', *п̀арч*, *с̀арп*, *уб̀аркаме*, *п̀арскаме със п̀арскачка*, *п̀арвата*, *гу нъст̀аргваш*, *си уб̀аркъл*, *кр̀аста мъ бул̀и*, *б̀алгарскисе*, *б̀алгарски*, *ж̀алт*, *с̀алзи*, *п̀ални б̀як̀арете*, *в̀алнъ*.

Рефлексът на стб. ъ е предимно 'а: *гул'ами*, *нев'астъна*, *нъ вр̀амито*, *с'ану*, *хл'абън*, *пус'аеме*, *с'амето*, *н'ашту*, *р'акътъ*, *м'аеца*, *нър'ажеш лук*, *ум'аши гу*, *съ б'али* 'бели се', *пр'асну* 'прясно мляко', *д'атенце*, *д'атенцето*, *ъку им'ах п̀ар̀и*, *шт'ах дъ идъ*, *п̀ет м'аеца*, *др'ашкъ* 'дрешка'. Изключение са формите на глагола 'няма', където винаги се отбелязва *e*: *нѐма*, *нѐмам*, *нѐмаше*, *нѐма ти к̀ажем* 'няма да ти кажа', *з'ахмѐ дъ нѐаме с̀или*, *нѐмъ н̀ачин*, *нѐма дъ р̀абутем*. В един от случаите има преход *ѐ* → *и*: *нѐмамѐ* 'нямаме'. Застъпник *ѐ* се наблюдава и в *ръцѐне* 'ръцете', *снѐк* 'сняг'. В редки случаи *ѐ* се запазва: *чилѐк* 'съпруг'. Извън ударение се наблюдава *e*: *пей̀ат*. Старобългарската отрицателна форма нѐстъ се пази като *н'а*: *нѐшту сми н'а видѐли*; *дв̀амътъ съ н'а жѐнени*; *нѐштичку ни съ н'а д̀авали*, *н'а к̀ту исиг̀а* 'не като сега'; *н'а „вали"*, *м „лет̀и"* 'не „вали', а „лети"'; *н'а парливи* (чушки) 'нелюти чушки'. По аналогия или пък като архаизъм се среща 'а в личното местоимение *й̀а/й̀ас* 'аз' (в други родопски диалекти срещаме *ѐ/ѐ* със същото значение), в други лексеми (*пл'̀ани* 'пелени', *тр'̀ати клас*, *тр'̀атата*) и в някои западни и турски заемки: *п̀ет д'ак̀ра*, *ру̀кат нъ гез'̀а* 'канят на гости', *г'убр'̀а* 'тор', *бирик'̀ат верс̀ин* 'благодаря'.

Разложена носовост или просто грешка в произнасянето се отбелязва в глаголната форма *т̀о си ум'̀акнуван* 'то омеква'.

Освен преход *ѐ* → *и* като в *нѐмамѐ* 'нямаме', се среща и преход *о* → *у* (*дух̀удат*), както и *а* → *ѐ* (*дъ ст̀ѐне г̀астичку* 'да стане гъсто').

В честа употреба е споменатият по-горе алофон на *a* в облик *ā*:

п̀ак, *исиг̀а* 'сега', *м̀айките*, *п̀ет к̀р̀ави*, *р̀абути* '(той) работи', *р̀ак̀авъс*, *дук̀арат й̀а*, *вуд̀ач* 'кобилица', *сл̀атки р̀абути*, *уб̀аркаме*, *п̀арскаме със п̀арскачка*, *шъ иск̀араши хил'̀адъ лѐва*, *п̀ачи к̀рак* 'вид гъба', *армаг̀ан*, *п̀о-ст̀аръ*, *т̀ачат* 'почитат', *и нъ стан̀а сме т̀к̀али*. Той обаче често се редува с *a/ā*: *със здр̀авие* 'довиждане', *м̀ладисе*, *м̀айчинству*, *д̀авали*.

Дифтонгизира се и звукът *o*: *в'̀ода*.

Споменатото удължаване на ударените гласни (ударен квантитет) се отбелязва в още редица примери: *тр'̀авъ* 'трябва', *дев'̀ати*, *гл'̀адъ* 'отглежда', *нев'̀астъна*, *п̀о-другу*, *р̀одум*, *губ̀оримѐ*, *мн̀огу*, *ужѐнетъ*, *нѐ* 'ние', *си ги иск'̀ути*, *д'̀умисѐ* 'думите', *й̀урда* 'извара', *зъд'̀ушв̀иши гу*, *дух'̀удашѐ*, *та ги т'̀урчѐше* 'идваше и ги обрязваше', *нѐгъ* 'него (ср. р.)', *нѐштичку*, *нѐкутро* 'нищо' и т. н.

Двойно ударение се среща в примерите *нѐкак̀ав живѐт*, *с'̀ак̀к̀ави* 'всякакви'.

Нестандартно ударение забелязваме в *р̀оса* 'роса', *к̀ори* (за баница), *пей̀ат* 'пеят', *дъ излѐзѐ* 'да излезе', *вретѐнѐ*.

Застъпници на група *чрь-/црь-: *ч'̀арън* 'черен', *Ч'̀арк̀вътъ* (топоним).

Наследниците на *tj, *dj не се изчерпват само с *шт*, *жд*: *н'ашту*, *нѐштичку*, *ку й̀штѐш* 'ако искаш', но: *п̀р̀атъ* 'изпраща', *т'̀а съ зьф̀ати* 'захвана се', *ф̀атат*

'хващат'; *саждѝфка* 'вид гъба', *шь рѝждѝ*, но: *съ рѝдѝт* 'раждат се', *нимѝй ми дувидѝ* 'не ми довеждай' (*животно за гледане*).

Наблюдават се и преходи *с* → *ц* (*ска̀цул са рѝка̀вѝс, съка̀цали 'скѝсали'*), *ф* → *в*: *зелѝн васу̀л*'.

Не са малко случаите на преглас *'а* → *е*: *едѝ 'яде', жѝйже 'леля по майка', уткрѝе е 'отбули я' – срещу дукѝрат ѝа, тѝ 'тя' – срещу т'ѝ, купѝне 'коритце за ядене', тенекѝе 'лейка', пу нѝе 'върху нея', при нѝе 'при нея'*.

Има един случай на лабиализация на *и*: *л'увѝди*.

Стесняването на *а, о* → *ъ, у* в говора е често явление: *фѝсу̀л'чек, дру̀гу, с'ѝну, нѝкуй, вр'ѝмиту*.

Лексемите 'един, една, едно, едни' се срещат с начално *а/ъ*: *адѝн, ѝннѝ, аннѝ*.

Отбелязва се и изпускане на гласна: *съ звѝ 'зове се, казва се'*.

Меките съгласни в средисловие и краесловие са обичайно явление: *ш'ъ гѝл'чиме 'ще говорим', гѝл'чѝт, фѝсу̀л'чек, прибу̀л'ваха със тестемѝл' 'прибулваха ги с було ...', бѝл'ни, кумпѝр' 'картоф', сѝл' и т. н.*

По-рядко се среща *й* след съгласна: *зѝлѝванѝе, полѝванѝе*.

3. Заключение

Посочените фонетични особености на вишневския *а*-говор в почти непроучения Малкоардински регион обогатяват представите ни за фонетичното разнообразие на местните родопски наречия (*ѝ*-, *а*- и *ѝ*-диалекти).

Информатори

Бойка Райчева Башева, родена 1949 г.

Радко Сурчев, роден 1969 г.

Рамиска Гладева, родена 1939 г.

Севдалин Хаджиев, роден 1959 г.

ЛИТЕРАТУРА

БДА 1964: Български диалектен атлас. Том 1. Югоизточна България. Част 1. Карти. Част 2. Статии. Коментари. Показалци. София: БАН (BDA 1964: *Balgarski dialekten atlas. Tom 1. Yugoiztochna Balgaria. Chast 1. Karti. Chast 2. Statii. Komentari. Pokazaltsi. Sofia: BAN*).

БДА 1975: Български диалектен атлас. Том 3. Югозападна България. Част 2. Статии. Коментари. Показалци. София: БАН (BDA 1975: *Balgarski dialekten atlas. Tom 3. Yugozapadna Balgaria. Chast 2. Statii. Komentari. Pokazaltsi. Sofia: BAN*).

Гайдаджиева 2012: *Гайдаджиева, Иванка*. Интересна микродиалектна особеност в говора на село Аламовци, Златоградско. – Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д. ф. н. Иван Куцаров. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 219-225 (Gaydadjieva 2012: *Gaydadjieva, Ivanka. Interesna mikrodialektna osobenost v govora na selo Alamovtsi, Zlatogradsko. – Ezikat na vremeto. Sbornik s dokladi po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 219-225*).

Илиев 2017: *Илиев, Иван Г.* За някои общи особености на източнородопските български говори. – Дзяло. 9, 1-19 (Iliev 2017: *Iliev, Ivan.* Za nyakoi obshti osobenosti na iztochnorodopskite balgarski govori. – Dzyalo. 9, 1-19).

Стойков 2008: *Стойков, Стойко.* Към вокалната типология на родопските говори. – Стойко Стойков. Избрани езиковедски трудове. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 35-50 (Stoykov 2008: *Stoykov, Stoyko.* Kam vokalnata tipologia na rodopskite govori. – Stoyko Stoykov. Izbrani trudove. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski”, 35-50).